

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl/Year: 6, Sayı/Number: 22,

Mart/March 2020, s./p. 261-288

Geliş/Submitted: 19.02.2020

Kabul/Accepted: 23.03.2020

Yayın/Published: 25.03.2020

DOI Number:

[10.29228/kesit.42210](https://doi.org/10.29228/kesit.42210)

Araştırma Makalesi

Yeşim MUTLU

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3014-7682>

Millî Eğitim Bakanlığı

yesim-mutlu@hotmail.com

KALIP SÖZLERİN DİYALOG BOTU ÜZERİNE KODLANMASI¹

Öz

İnsan bildiği sözcükler üzerinden düşünür, karar verir ve iletişime geçer. İnsanın dünyayla bağı ana dili üzerinden gerçekleşir. Kişi dünyayla bağ kurarken sevinç, hüznün, acı gibi hislerini sözcük kalıplarına döker. Bu kalıplardan birisi olan kalıp sözler düşünceleri tıpkı atasözleri, deyimler, birleşikler ve ikilemeler gibi özlü anlatmayı sağlar. Toplumun değerli bir parçası olmayı hissettiren günaydın, gözün aydın, güle güle, iyi akşamlar, iyilik sağlık, ne var ne yok, hayırdır inşallah, afiyet olsun, Allah'a ismarladık gibi kalıp sözler; kişinin kendisini rahatça ifade etmesini, iyi ve kötü anlarda düşünceyi kısa ve açık bir şekilde anlatabilmeyi, toplumsal işleyişi düzenleyip nezaket kurallarına uymayı, konuşanların kısa sürede yalın bir şekilde anlaşabilmesini, topluma aidiyet duygusuyla bağlanarak kültürel ve dinî değerleri ifade etmeyi, iletişimde karmaşayı ortadan kaldırmayı sağlar. Konuşma dilinde kullanım sıklığına sahip olan kalıp sözlerin özelliklerini ve işlevlerini çevrim içi etkileşimli Türkçe diyalog botu olan Gökbilge'nin kullanmasını sağlamak ve dolayısıyla veri tabanına işlemek önemlidir. Kalıp sözlerin seçimi ve tasnifi ağırlıklı olarak Gökdâyı'nın (2011) çalışması üzerinden gerçekleştirilirken Gökbilge'nin dil kullanıcılarının kullandıkları kalıp sözlere ilişkin yanıtları, yine dil kullanıcıları ile yapılan anketler üzerinden oluşturulup kalıp sözlerin bağlam odaklı işlevlerini sohbet botu üzerinden gösterebilmek için örnek karşılıklı konuşmalar hazırlanmıştır. Ortaya çıkan veri tabanı sayesinde diyalog botu Gökbilge, Türkçenin birçok kalıp sözünü bilmekte ve onları bağlam odaklı olarak kullanabilmektedir. Gökbilge'nin söz konusu veri tabanı; karşılıklı konuşma sınavları, ana dil öğretimi, yabancı dil öğretimi gibi alanlarda kullanılabilen yardımcı (asistan) bir bot olma

¹ Bu makale Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında "Kalıp Sözlerin Diyalog Botu Üzerine Kodlanması" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

niteliği göstererek birçok çalışmaya da veri sunacak bir nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kalıp Sözlere, Karşılıklı Konuşma, Doğal Dil İşleme, Diyalog Botu.

CODING MOLD WORDS ON DIALOGUE BOT

Abstract

Human beings think, make decisions and communicate through the words they know. The connection of the human beings to the world occurs through their native language. As a person establishes a bond with the world, he expresses feelings such as happiness, sadness and hurt in word patterns. Formulaic Expression, which are among these patterns, enable to express thoughts laconically just like proverbs, idioms, conflate and hendiadys. Stereotyped sayings such as good morning, congratulations, goodbye, good afternoon, I'm fine, I hope nothing's wrong, good appetite and farewell enable people to express themselves comfortably, to communicate thoughts briefly and clearly in good or bad moments, to regulate social mechanisms and comply with common courtesy, to be able to understand speakers plainly within a short time, to express cultural and religious values by connecting with society with a sense of belonging, and to eliminate confusion in communication. It is important to make the online interactive Turkish dialogue bot Gökbişle use the features and functions of stereotyped sayings, which have an important frequency of occurrence in spoken language and therefore encode them into its database. While the selection and dissection of stereotyped sayings were carried out mainly through the study of Gökdayı (2011), Gökbişle's responses towards the stereotyped sayings used by the speakers were generated through the questionnaires conducted with these speakers and sample conversations were prepared in order to show the context-oriented functions of stereotyped sayings through the chatbot. Thanks to the database that was generated, the dialogue bot Gökbişle knows many stereotyped sayings in the Turkish language and is able to use them in a context-oriented way. The aforementioned database of Gökbişle can provide data to many studies with its aspect of being an assistant bot that can be used in areas such as conversation exams, native language education and foreign language education.

Keywords: Turkish, Stereotyped Sayings, Conversation, Natural Language Processing, Dialogue Bot.

1. GİRİŞ

Bir dilin kalıp birimleri arasında atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler (sözcük öbekleri) ve kalıp sözlere bulunur. Mutluluk ve hüçün anlarında; bir dileği veya duygusal tepkiyi belirtebilmek, yakın ilişki kurmak ya da nezaket kurallarına uymak; cevap, öğüt, ödüllendirme, inanç, din ya da kültürle ilgili ifadelere yer verebilmek amacıyla kullanılabilen kalıp sözlere iletişim sürecinde dil kullanıcılarına sağladığı kolaylık yadsınamaz bir gerçektir. Öyle ki kişi, tek bir kalıp sözle içinde bulunduğu mutlu ya da hüçün verici durumu özçün bir söze

gerek duymaksızın ve oldukça kısa bir şekilde anlatabilir. Sözgelimi, *başımız sağ olsun* kalıp sözü yakınını kaybetmiş birisine, acısını paylaşma ve ona destek olma konusunda kullanılabilirken öncelikli söz varlığı öğelerindedir.

İletişim çağı olarak da adlandırılan günümüz dünyasında oldukça önemli bir kullanım sıklığına sahip olan kalıp sözlerin, farklı alanlarda dikkate değer işlevler yüklediğini görülmektedir. Bu bağlamda, diyalog botlarının konuşmalarında kalıp sözlerin üzerinde durmak gerekmektedir. Bilim insanlarının yürüttüğü yapay zekâ çalışmalarının bir parçası olan diyalog botları, günlük dile konuşabilen insanı andıran bir yapı olduğu için, kalıp sözlerin bu botlar tarafından karşılıklı konuşmalarda kullanılması beklenmektedir. Bu çerçevede diyalog botları konuşucu ve dinleyici olarak kalıp sözleri bağlama uygun biçimde kullanabilmelidir. Çevrim içi etkileşimli bir Türkçe diyalog botu olan Gökbilge, sadece basit soru-cevap yöntemiyle değil, gerçek insanlarla birbiriyle bağıntılı karşılıklı konuşmalar kurmalı ve çeşitli konuşma stratejileriyle sohbeti sürdürebilmelidir. Bu amaçla konuşma sırasında önemli bir kullanım sıklığına sahip olan kalıp sözlerin, Gökbilge'nin veri tabanına işlenmesini sağlamak ve böylece dil kullanıcılarıyla doğal dil üzerinden sohbet edebilmesini gerçekleştirmek için kalıp sözler Gökbilge'nin veri tabanına kodlanmıştır.

Kalıp sözler, Gökdayı'nın (2011) *Türkçede Kalıp Sözler* adlı eserinden alınarak, yine Gökdayı'nın işlevlerine göre kalıp sözler sınıflandırmasına göre tasnif edilip; farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve ekonomik durumda olan dil kullanıcılarının bu sözlere anketler üzerinden verdiği karşılıklar, yanıtlama sıklığına göre en genel kullanımdan en özel kullanıma doğru sıralanmıştır. Sonrasında kalıp sözlerin bağlam odaklı işlevlerini sohbet botu üzerinden gösterebilmek için örnek karşılıklı konuşmalara yer verilip ortaya çıkan veri tabanı sayesinde diyalog botu olan Gökbilge, Türkçedeki birçok kalıp sözü bağlam odaklı kullanabilmiştir.

Gökbilge'nin veri tabanı; karşılıklı konuşmaya dayanan sınavlar, ana dil eğitimi, yabancı dil öğretimi gibi alanlarda kullanılabilen yardımcı (asistan) bir bot olma özelliğiyle birçok çalışma ve araştırmaya veri sunacak bir nitelik taşımaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kalıp Sözlerin Tanımı ve Sınıflandırılması

2.1.1. Kalıp Sözlerin Tanımı

Kalıp sözler denelebilecek dil yapıları; hem toplumun tamamı tarafından kabul görüp geniş bir kitle tarafından kullanılan hem de duygu, düşünce, inanç ve kültürü kısa ve etkili bir biçimde verebilen dil birimleridir. Eline sağlık, hoş geldin, teşekkür ederim, Allah razı olsun, başınız sağ olsun bu yapıardan sadece birkaçıdır.

Kalıp sözler günlük hayatın büyük bölümünde kullanılır, araştırmacılar kalıp sözlerle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Aksan (1996: 35), ilişki sözleri olarak da adlandırdığı kalıp sözleri toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler esnasında kullanılması âdet olan birtakım sözler olarak tanımlar. Aksan, sabahleyin karşılaşıldığında söylenen günaydından başlayarak bir toplumda değişik durumlarda söylenmesi gerekli hâle gelmiş olan afiyet olsun, affedersiniz, güle güle gibi hatta Türklerde yeni bir ev alan ya da yeni bir eve taşınan kimselere söylenen güle güle oturun gibi kalıp

sözleri, bir toplumun kültürünün önemli bir parçası kabul edildiğini belirtir.

Zülfikar'a (2007: 346) göre kalıp sözler, deyimlerden farklı olarak yargı bildiren ve şahıs ifade eden çekimli sözlerdir. Zülfikar (2015: 231), kalıp sözleri yargı bildiren, bir olay ve durum karşısında ilk akla gelen ve şaşkınlık, hayret, güvensizlik, umursamazlık, yanlışlık, usulsüzlük, uyarma, dikkat çekme, karşılama, uğurlama, emin olma veya emin olmama, hatır sorma, kuşku, keyfilik, nefret, kin gibi çeşitli duyguları ifade eden kısa anlatımlar olarak nitelendirir. Hayırdır, amma yaptın, bana ne, dur bakalım, güle güle, hoş geldiniz, bırak şugevezeliği, canın sağ olsun, Allah kahretsin yaşanan bir olay veya durum karşısında ilk akla gelen sözlerdir.

Kula'ya (1996: 46) göre kalıp sözler, dilin kültürelliğinin belirginleştiği adlandırmalardır. Bu tanıma göre kalıp sözlerin toplumsal kültürü yansıttığı ve ortak bir değer olarak fark edildiği görülüyor.

Özdemir'e (2000: 173) göre kalıp sözler; ölüm, doğum, evlenme gibi durumlarda duygularımızı açıklamak, belirtmek için kullanılan birimlerdir ki Özdemir burada kalıp sözlerin çok farklı durumlarda kullanıldığını da vurgulamaktadır.

Çotuksöken'e (1994: 8) göre kalıp sözler, en az iki sözcükten oluşup temel anlamını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleridir. Kalıp sözlerle ilgili birden fazla sözcükten meydana gelme vurgusu diğer tanımlardan farklı görünmektedir.

Gökdayı'ya (2011: 71) göre kalıp sözler, önceden belirli bir biçime girip hafızada öylece saklanan, söyleneceği zaman yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak, gerekiyorsa bazı ekleme ve /veya çıkarımlar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcükler içeren sözcük öbeği ya da tümceden oluşabilen, belirli durumlarda söylenmesi toplumca benimsenmiş ve görece bir sıklığa sahip sözler olarak iletişimin kurulmasına, devamına veya sonlandırılmasına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil bilimleridir.

Eğilmez'e (2018: 841-842) göre kalıp sözler, hem sözlü hem yazılı iletişimin en güçlü unsurlarındandır. Söylemek istediklerimizi bir seferde ve en kısa yoldan verebilen etkili dilsel araçlardır. Kalıp sözlerin içinde söylemek istenenin yanı sıra duygular, atalardan miras kalan kültür hazinesinin parçaları yer almaktadır. Her toplum kendi kalıp sözleriyle birlikte aslında toplumsal beklentilerini, duygularını ve samimiyetini yansıtır. Bu samimiyet iletişimi olumlu etkileyerek kişileri birbirine bağlar, toplumsal birlikteliğin oluşmasına katkı sağlar.

Özdemir (2015: 286-294), Âşık edebiyatı unsurlarından olarak gördüğü kalıp sözleri bir dilin en dikkat çekici yönlerinden biri olarak nitelendirir. Ona göre kalıp sözlerin toplumsal hayata dair unsurlar taşıması, dinî inançları yansıtması, kullanan kişinin iç dünyasına özgü ipuçları vermesi, bünyesinde kültürel değerleri barındırması kalıp kalıp sözlerin dil açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu yapıların zengin bir içeriğe sahip olması, konuşma dilinde sık sık kullanılmasını sağlar. Bu nedenle kalıp sözler doğru, etkili ve güzel konuşan kişilerin öncelikli olarak kullanması gereken dil unsurlarıdır.

Erol (2007: 14); kalıp sözler veya ilişki sözleri adı verilen dil öğelerinin tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözler olduğunu belirtir. Kalıp sözlerin kullanımında dikkati çeken durum, bu sözlerin kullanımı ile toplumun dünya görüşü arasındaki paralelliktir.

Tanımlardan anlaşıldığı gibi kalıp sözler toplumsal kültürü yansıtabilen; çeşitli durum,

olay ve olgularda farklı his ve davranışı ortaya koyabilen dil birimleridir. Bu bakımdan kalıp sözlerin toplumsal iletişimin gerçekleşmesine ve kültürel unsurların konuşmada ifade edilmesine katkıda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2.1.2. Kalıp Sözlerin Sınıflandırılması

Kalıp sözler konuşma ve yazı dili için son derece önemli söz kalıplarıdır. Sözcük, sözcük öbeği ve tümce şeklinde görülen kalıp sözler farklı yapı, anlam ve işlev özellikleri taşımaktadırlar. Gökdayı, Türkçedeki Kalıp Sözler adlı eserinde kalıp sözleri ayrıntılı bir biçimde sınıflandırır.

Gökdayı'ya göre, kalıp sözler kalıplaşma derecesi bakımından ikiye ayrılır. Kalıp sözlerin bir kısmı tamamen, bir kısmının çekirdek bölümü kalıplaşır. Allah'a ısmarladık kalıp sözü tamamen; hoşça kalın, teşekkür ediyorum çekirdek bölümü bakımından kalıplaşmıştır (2011:75).

Gökdayı; kalıp sözleri *yapılarına, anlamlarına, işlevlerine ve bağlamlarına* göre şu şekilde sınıflandırmıştır (2011: 104-111):

2.1.2.1. Yapısına Göre Kalıp Sözler

1. Tek sözcük olanlar: *aferin, bravo, imdat, alo, helal, estağfurullah, vb.*
2. Çok sözcüklü sözlük birimler: *günaydın, tövbe tövbe, vb.*
3. Öbek halinde olanlar: *Allah aşkına, uzun sözün kısası, Allah rızası için, vb.*
4. Cümle yapısında olanlar: *her işte bir hayır vardır, bugün git yarın gel, vb.*

2.1.2.2. Anlamlarına Göre Kalıp Sözler

1. Gerçek anlamlı kalıp sözler: *görüştük üzere, durakta inecek var, teşekkürler, vb.*
2. Değişmece anlamlı kalıp sözler: *saatiniz var mı, buyrun (buyurun), anladım sa Arap olayım, vb.*

2.1.2.3. İşlevlerine Göre Kalıp Sözler

1. İyi veya kötü dilek bildirenler: *güle güle oturun, Allah razı olsun, mutlu yıllar, lanet olsun, Allah cezası versin, Allah kahretsin, vb.*
2. Her duruma uygun sözler sağlayanlar: *günaydın, iyi akşamlar, selamünaleyküm, merhaba, hoşça kal, görüşmek üzere, iyi yolculuklar, elvada, vb.*
3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler: *başınız sağ olsun, takdir-i ilahi, dostlar sağ olsun, ölenle ölülmeyiz, kısmet değilmiş, tanrı misafiri, vb.*
4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yardım edenler: *sizi tenzih ederim, sözüm meclisten dışarı, yüzünüze güller, hâşâ huzurdan, vb.*
5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar: *teşekkür ederim, sağ olun, Allah razı olsun, affedersiniz, bir şey sorabilir miyim, izninizle, izin verir misiniz, vb.*
6. Dinsel kimliği açığa çıkaranlar: *elhamdülillah Müslümanız, Allah rahmet eylesin, toprağı bol olsun, dinince dinlensin, vb.*
7. İletişim sürecini düzenleyenler: *merhaba, nasılsınız, sözünüzü kestim, nerede kalmış-*

tık, lafı uzatmayalım, uzun sözün kısası, görüşürüz, iyi günler, vb.

8. Konuşmada anlatımı güçlendirenler: sözün gelişi, tabiri caizse, tabirimi mazur görün, ne demiş atalarımız, sürçülisan ettikse affola, vb.

9. Aşırı duygusal tepkileri dile getirenler: güler misin ağlar mısın, Allah aşkına, aklına şaşayım, Allah çarpsın, güleriz ağlanacak halimize, ne günlere kaldık, vb.

10. Bazı durumlarda doğru şeyi söylemeyi sağlayanlar: çok yaşa, sen de gör; merhumu nasıl bilirdiniz, iyi bilirdik; eş olarak kabul ediyor musunuz, evet; vb.

11. Toplumun inançlarını yansıtanlar: iyi saatte olsunlar, nazar değmesin, elem tere fiş kem gözlere şiş, tahtaya vur, dilini ısır, Allah versin, Allah bilir, günah, vb.

12. Kültürel ayrıntıları gösterenler: ellerinizden öperim, ayıptır söylemesi, estağfurullah, sizden iyi olmasın, vb.

13. Söz eylemleri gerçekleştirenler: teşekkür ederim, elinize sağlık, zahmet oldu, özür dilerim, kusura bakma, yemin ederim, şart olsun, vb.

14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler: başüstüne, eyvallah, emredersiniz, maalesef, ben sana gösteririm, dikkatli ol, kendine dikkat et, aferin, bravo, su gibi aziz ol, el öpenlerin çok olsun, vb.

2.1.2.4. Bağlamına Göre Kalıp Sözler

1. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler:

1.1. Üzüntü veya strese neden olan olaylarda söylenenler:

1.1.1. Sağlık: *geçmiş olsun, vb.*

1.1.2. Kayıp:

1.1.2.1. Ayrılık: *iyi yolculuklar, Allah'a ısmarladık, hoşça kal(ın), vb.*

1.1.2.2. Ölüm: *başım(ız)sağ olsun, Allah rahmet eylesin, Takdir-i ilahi, vb.*

1.2. Mutluluk veren olaylarda söylenenler:

1.2.1. Önemli günler: *mutlu yıllar, iyi bayramlar, vb.*

1.2.2. Kazanımlar:

1.2.2.1. Kavuşma: *gözün(üz) aydın, hoş bulduk, vb.*

1.2.2.2. Yeni mal edinme: *hayırlı olsun, güle güle oturun, vb.*

1.3. Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler:

1.3.1. Kendisini alçaltma: *efendim, estağfurullah, vb.*

1.3.2. Karşındakini yüceltme: *sizden iyi olmasın, vb.*

2. Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler: *maşallah, Allah esirgesin, hayrolsun, Allah mesut etsin, Allah sonunu hayretsin, Allah muhtaç etmesin, vb.*

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Kalıp sözlerin, işlevlerine göre sınıflandırılıp bağlamlarına uygun şekilde kullanılması hedeflenirken; dil kullanıcılarının anketlere verdiği karşılıklardan yola çıkılarak bunlar en sık verilen yanıtlardan daha az verilen yanıtlara doğru sıralanmış, ardından örnek karşılıklı konuşmalar yoluyla çevrim içi etkileşimli Türkçe diyalog botu olan Gökbilge'ye kalıp sözler ve bu kalıp sözlere verilen karşılıklar kodlanarak Gökbilge'nin insansı sohbetler gerçekleştirebilmesi sağlanmıştır. Burada anket yönteminin kullanılmasının nedeni Gökbilge'nin günlük hayatın yansımaları olan daha doğal bir dili kullanabilmesidir. Anket uygulaması sırasında farklı yaş, cinsiyet, meslek grubundan kişilerle yapılan çalışmalar sonucu Gökbilge'ye kodlanacak bir veri tabanı oluşturulmuştur.

Kalıp sözler ve kalıp sözlere verilen yanıtlara ilişkin verilerin botun karşılıklı konuşma dizgesine entegre sürecinde, AIML (Artificial Intelligence Mark-up Language) dili kullanılmıştır.

3.1. Örneklem

Çevrim içi diyalog botu olan Gökbilge ile konuşmak isteyen kullanıcılar herhangi bir yönlendirme olmadan botun Genel Ağ adresine girerek botla konuşan kişilerdir. Botla konuşmak üyelik gerektirmediği için konuşmacıların kimliği belirsiz kalmaktadır. Konuşmacı kendi kişisel bilgilerini, kendi rızasıyla aktarsa bile veri çözümleme sürecinde bu tür kişisel bilgiler göz ardı edilmiştir. Zaten kişisel bilgilerin bu çalışmayla doğrudan veya dolaylı olarak bir ilişki bulunmamaktadır. Gökbilge'nin veri tabanı oluşturulurken, doğal dil kullanımına ait verileri çözümlemekte ve bu tür verileri veri tabanına işlemektedir. Konuşmacıların botla yaptığı konuşmalara yönetici panelinde kayıtlar (logs) düğmesi ile ulaşılmaktadır. Ancak, bu konuşmalar sadece konuşma stratejilerini belirlemek adına ele alınacak, doğrudan veri tabanını oluşturan parçalar olarak yer almayacaktır. Gerçekte bu süreçle yapılmak istenen gerçek dil kullanıcılarının kullandıkları kalıp sözleri depolamak, olası yanıtların sağlanmasını yapmak ve botu daha insansı bir duruma getirmektir. Gökbilge ile konuşan katılımcılar, *konuşmacı* olarak adlandırılmış, veri tabanında bu adla kodlanmıştır.

3.2. Veri Kaynakları

Verinin elde edilmesi sürecinin iki ayağı bulunmaktadır:

(i) Diyalog botu çevrim içi olacağı için kullanıcıların (veya konuşmacıların) botla etkileşime geçecekleri kullanıcı dostu bir ara yüz hazırlanmıştır. Bu siteye Genel Ağdan diyalog botuna özgü bir adresle (www.gokbilge.net) ulaşılabilecektir.

(ii) Veri değerlendirme ve kodlama yönetim paneli aracılığıyla yapılmaktadır. Bu yönetim paneli aynı zamanda veri tabanının biçimlendirildiği, kodlamanın ve deneme testlerinin yapıldığı bir merkez görevini üstlenmektedir. Kullanıcı ara yüzünde kullanıcılara botun veri tabanından çektiği yanıtlar, bu panel aracılığıyla konuşmacılara aktarılacaktır.

3.3. Değişkenler

Değişkenleri üç maddede özetlemek mümkündür:

(i) Çevrim içi Türkçe kullanıcılarının her karşılıklı konuşmada farklı kişilerden oluşması.

(ii) Çevrim içi dil kullanıcıların botla yaptığı karşılıklı konuşmalar yalnızca yazı yolu ile

gerçekleşmesi.

(iii) Botla karşılıklı konuşma kuran konuşmacıların cinsiyet, kültürel fark, yaş vb. unsurların çoğu zaman göz ardı edilmesi.

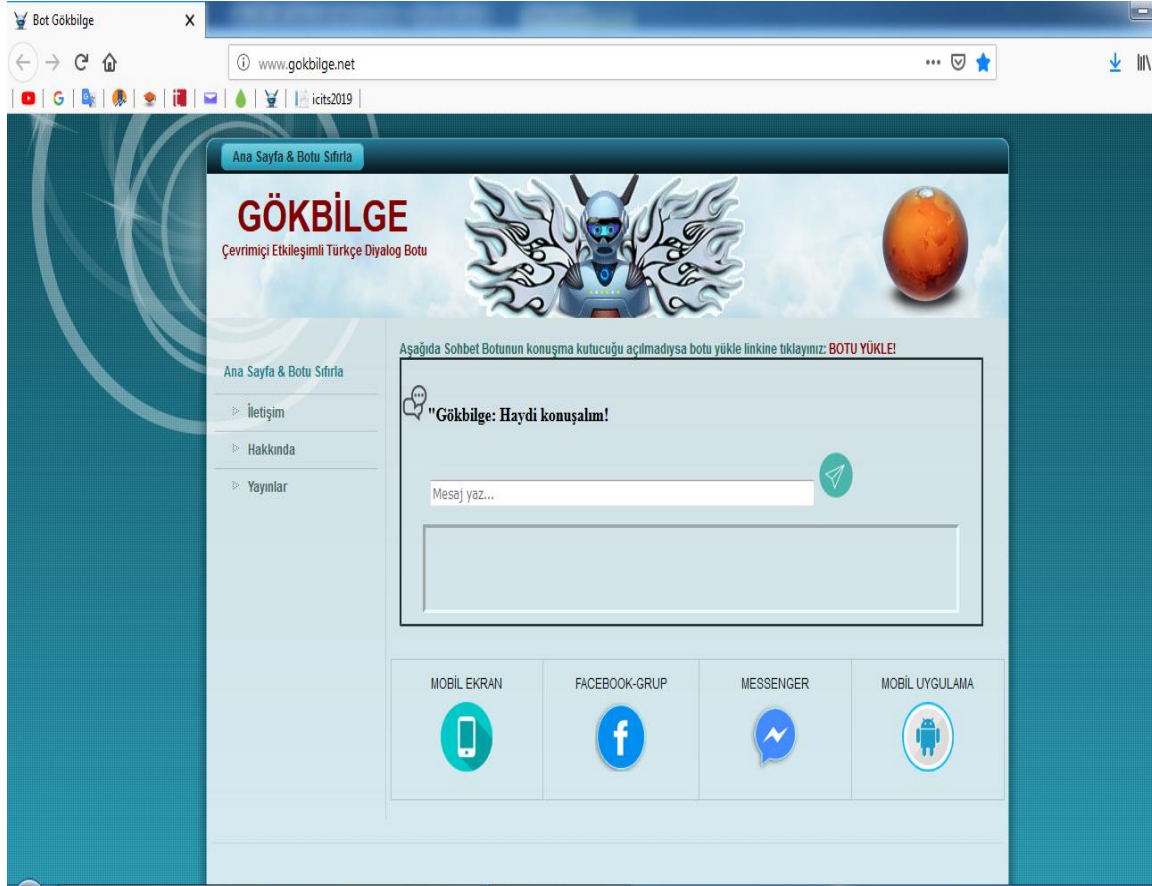
3.4. Veri Analiz Yöntemi

3.4. Analiz Yöntemi

3.4.1. Kullanıcı (Konuşmacı) Arayüzü

Bu ara yüz, konuşmacıların, bot Gökbilge ile konuşmak için Genel Ağ adresi üzerinden ulaşacakları sitedir. Şekil 1 ve Şekil 2’de taslak ara yüz görülmektedir. Bu ara yüzde iki temel işlevin gerçekleşmesi amaçlanmıştır:

(i) Kullanıcıların, genel hatlarıyla bot hakkında bilgi edinebildikleri ve (ii) konuşmacı olarak Gökbilge ile konuşabildikleri bir ara yüz olmasını sağlamaktır.

Şekil 1. Kullanıcı Arayüz

Şekil 2. Mobil Ekran Arayüzü

3.4.2. Yönetici (Admin) Ara Yüzü Paneli

Yönetici Paneli (Admin Panel) Program-o (bilgi adresi: www.program-o.com) adlı internet tabanlı, özgür (free), yani lisans istemeyen bir programdır. Kendisi de zaten açık bir internet kodu olan PHP ile kodlanmış, veritabanı ise yine PHP ile uyumlu açık kodlara sahip MySQL veritabanı programını kullanmaktadır. Bu program, Genel Ağ tabanlı karşılıklı konuşma veya diyaloğ botu (chat bot) yapanlar için birçok imkânı sağlayan paneldir. Bu panel aracılığı ile kodlama yapılabilmekte (bu anlamda bir kod editörü gibi işlem görmekte), botun karşılıklı konuşma becerisi test edilebilmekte, veri tabanı oluşturabilmekte, aiml uzantılı karşılıklı konuşma dosyaları oluşturulup *indirme* (download) işlemiyle yedeği alınabilmekte, yine aiml uzantılı dosyalar rahatlıkla panel içerisine, yani veri tabanına *yüklenme* (upload) işlemiyle alınabilmektedir.

Sonuç olarak yönetici paneli veri tabanı açısından önemli bir modüldür. Şöyle ki, veri tabanı oluşturma süreci bu panel aracılığıyla yapılmaktadır. Bu anlamda, aşağıda panel aracılığıyla veri tabanı oluşturma sürecinin nasıl ilerlediğinden söz edilecektir. Bu süreç, dört adımdan oluşmaktadır: (i) konuşma kayıtlarını gözlemlene ve değerlendirme, (ii) gerekli karşılıklı konuşmaların panelde yer alan ve veri tabanı ile doğrudan ilişkili olan Ara/ Düzenle AIML (Search/ Edit AIML) bölümüne gerekli AIML karşılıklı konuşma kodlarını, kalıp sözleri girme, (iii) Gökbilge'nin veri tabanında oluşan karşılıklı konuşma kodlarını paneldeki İndir AIML (download AIML) düğmesiyle aiml uzantılı dosyalar olarak kaydedip koruma altına alma, (iv) Gökbilge'nin karşılıklı konuşma yeteneğini Botunu Test et (Test Your Bot) düğmesiyle denetleme ve sürekli iyileştirme. Aşağıda, bu dört adım ayrıntılandırılmıştır (Sebzecioğlu 2015; Sebzecioğlu ve Ekdi Koç 2017; Ekdi Koç ve Sebzecioğlu 2017, Ekdi Koç 2018):

(i) Konuşma kayıtlarını gözlemlene ve değerlendirme: Çevrim içi olarak Genel Ağda sunulan Bot Gökbilge'nin veri tabanı için gerçek insanların (konuşmacıların) botla kurdukları karşılıklı konuşmalar oldukça önemlidir. Bunun nedeni, çalışmanın gerçekçi karşılıklı konuşmalar kurabilen, gerçek insanların karşılıklı konuşma sırasında kullandıkları kalıp sözleri algılayabilen bir bot üretmeyi hedeflemesidir. Bunun için, Gökbilge'nin veri tabanında bot üzerine

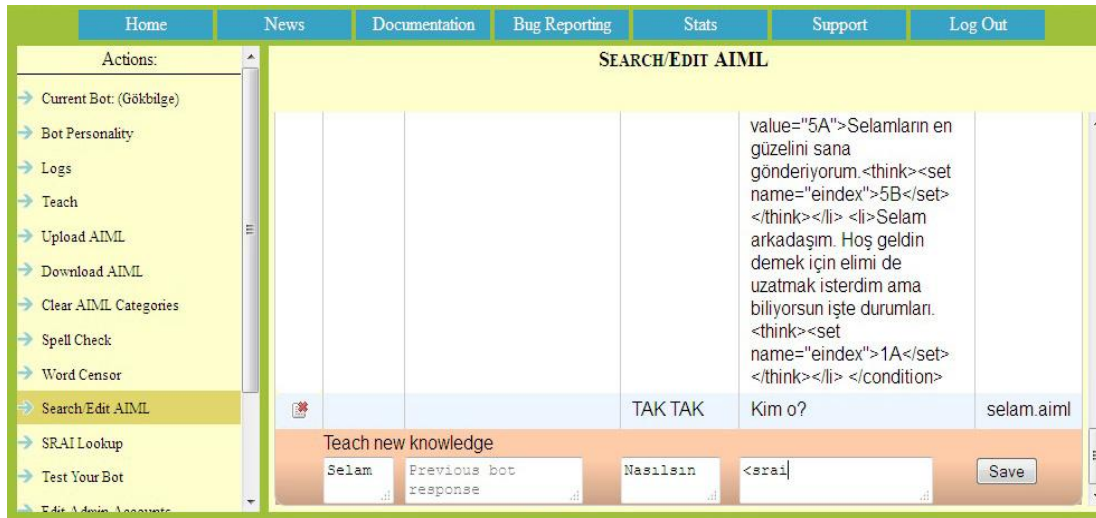
çalışanların masa başında hazırladığı karşılıklı konuşmalardan çok botun gerçek insanlarla kurduğu karşılıklı konuşmalar daha önemlidir. Botun gerçek insanlarla konuşurken nerede tıkanıdığı, yanıldığı veya konuşmayı sürdüremediği yine gerçek insanlarla konuşmalarından ortaya çıkacaktır. Bu yüzden botla yapılan çevrim içi karşılıklı konuşmalar veri tabanına kaydedilmekte ve bu kayıtlara yönetici panelindeki Kayıtlar (Logs) düğmesinden ulaşılabilir. Şekil (3)'te taslak bir kayıt görülmektedir.

Şekil 3. Kayıtlar

Gerçek insanlarla yapılan kayıtlar etraflıca değerlendirilip çözümlenmiştir. Gökbilge anlamadığı kimi durumlarda, “Siz benim yerimde olsaydınız, nasıl yanıt verirdiniz?” diyerek konuşuculardan karşılıklı konuşma verisi de çekmeye çalışmaktadır. Bu anlamda Gökbilgenin, doğal dil verisini konuşmacılardan çeken bir yardımcı bot olma özelliği de söz konusudur.

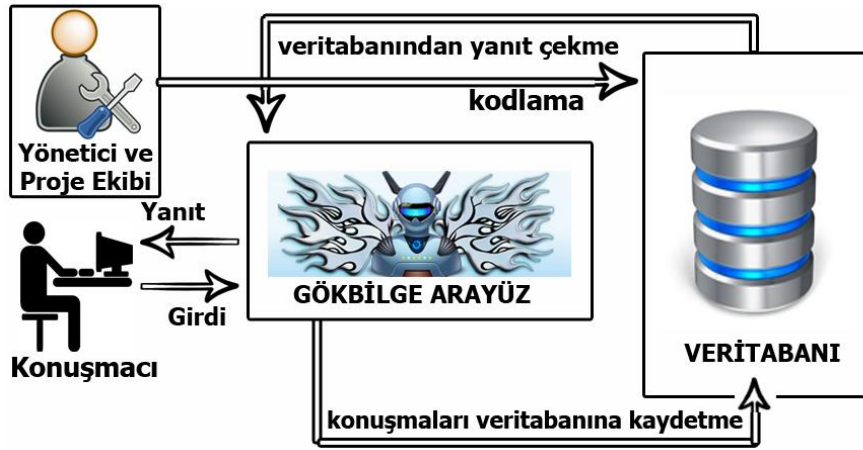
(ii) Gerekli karşılıklı konuşmaların panelde yer alan ve veri tabanı ile doğrudan ilişkili olan Ara/ Düzenle AIML (Search/ Edit AIML) bölümüne gerekli AIML karşılıklı konuşma kodlarını girme: Kalıp sözler belirlendikten sonra kodlama işlemine geçilir.

Şekil 4. Yönetim paneli

Kodlamanın mutlaka yönetici panelinden yapılmasına gerek bulunmamaktadır. Gerekli durumlarda indirilen aımlı uzantılı dosyalar üzerinden de kodlamalar yapılabilmekte paneldeki yükte AIML (Upload AIML) aracılığıyla veritabanına yüklenebilmektedir.

(iii) Gökbilge'nin karşılıklı konuşma yeteneğini Botunu Test Et (Test Your Bot) düğmesiyle denetleme ve sürekli iyileştirme: Kodlamanın ardından bot test edilir. Aslında bu denetleme işlemi, doğası gereği hiç bitmeyen bir süreçtir. Kullanıcılar çevrim içi bota istedikleri saat ve üyeliksiz girebildikleri için botun karşılıklı konuşma testi, dolaylı olarak da olsa, sürekli test edilecek, bu kayıtları denetleyen araştırmacılar tarafından eklemeler, düzeltmeler ve yeniliklerle birlikte iyileştirmeler yapılacaktır. Bütün bu anlatılanlardan sonra, veri tabanını işleme, yani insan gibi karşılıklı konuşma stratejileri uygulayabilen, konuşmayı sürdürüp açılmayabilen ve bağlamlara uygun kalıp sözleri kullanabilen bir bot yaratma süreci Şekil (5)'teki gibi özetlenebilir.

Şekil 5. Veri İşleme Ve Aktarma Süreci

Şekil (5)'te konuşmacı tarafından konuşma kutucuğuna yazılan girdi, uyartı (stimulus) olarak da adlandırılabilir. Gökbilge, verilecek yanıt üzerine yaptığı işlemi bu uyartılara göre hazırlamaktadır.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

4.1. Kalıp Sözlerin İşlevlerine Göre Sınıflandırılması ve Diyalog Botu Üzerine Uygulanımı

Gökbilge'nin insansı sohbetler gerçekleştirebilmesi için kalıp sözleri işlevlerine göre alfabetik sırayla tasnif etmek, ardından bu kalıp sözlere dil kullanıcılarından anket yoluyla veri toplanarak elde edilen yanıtları maddeler hâlinde iliştiirmek önemlidir. Bu nedenle kalıp sözlerin altına dil kullanıcılarından elde edilen olası yanıtlar eklenirken öncelikle kalıp söz olanlar alınmış, ardından dil kullanıcılarının sayıca daha fazla verdiği yanıtlardan daha az verilen yanıtlara doğru bir sıralama yapılmıştır. Bu sıralamaysa dil kullanıcılarının yanıtlarının sayısal olarak hesaplanmasıyla belirlenmiştir. Burada bölümün alt başlıkları, bazı küçük değişiklikler dışında genel olarak Gökdayı'dan (2011) alınmıştır. Gökdayı'nın tasnifine göre kalıp sözler

işlevlerine göre şöyle ayrılmıştır:

- (i) İyi ve kötü dilek bildirenler.
- (ii) Her duruma uygun sözler sağlayanlar.
- (iii) Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler.
- (iv) Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yardım edenler.
- (v) Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar.
- (vi) Dinsel kimliği açığa çıkaranlar.
- (vii) İletişim sürecini düzenleyenler.
- (viii) Konuşmada anlatımı güçlendirenler.
- (ix) Aşırı duygusal tepkileri dile getirenler.
- (x) Bazı durumlarda doğru şeyi söylemeyi sağlayanlar.
- (xi) Toplum inançlarını yansıtanlar.
- (xii) Kültürel ayrıntıları gösterenler.
- (xiii) Söz eylemleri gerçekleştirenler.
- (xiv) Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler.

Kalıp sözlere verilen yanıtlar en genel olanlarından seçilmiş olsa da kalıp sözlerin doğası gereği hepsi belirli bağlamda kullanılan dil birimleridir. Bundan dolayı, verilen yanıtlardan çoğu bağlam olmadan anlaşılabilir de bazıları bağlamdan bağlamsız kolay kolay anlaşılabilen kalıp sözlerdir. Buna karşın, diyalog botu olan Gökbilge ile yapılan konuşmalar sonucu oluşan yanıtlar bir bağlam içerisine dahil olmalıdır. Bağlamsız hiç anlaşılamayacak olan kalıp sözler ise verilen yanıtlarda dil kullanıcılarına yapılan anketten yola çıkılıp verilen yanıtların sayısal olarak en fazla olanından en az olanına doğru düzenlenmelidir. Öte yandan daha sonrasında Gökbilge'ye kodlanacak örnek karşılıklı konuşmalar, kalıp sözlerin bağlam içerisinde ve Gökbilge ile yapılan karşılıklı konuşmalardaki bağlamlarda nasıl yer aldığını örnekleyecektir. Böylece kalıp sözler ve bağlam arasındaki ilişki daha açık bir biçimde gösterilmiş olacaktır.

Gökbilge'nin veri tabanına kodlanan kalıp sözler ve yanıtları, iyi ve kötü dilek bildiren kalıp sözlerle başlar. Gökbilge'nin işletim sistemine kodlanan on dört işleve dair birer örneğe bakmak yerinde olacaktır.

4.1.1. İyi ve Kötü Dilek Bildiren Kalıp Sözler

İyi ve kötü dilek bildiren kalıp sözler, kişinin toplumsal bakışını ortaya koyan ve bireyin sosyal yaşamdaki yerini belirleyen temel dil dizgesidir. Toplumsal yaşamı karşılaşılan iyi ve kötü durumlarda bireysel tepkiyi yansıtan bu grup kalıp sözler; bireyin kişi, durum, olay ve olgular karşısında kimi zaman iyi kimi zamansa kötü dileğini yansıtmaması bakımından önemlidir. Bu kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: *yeni bir eşya alınması; yardım isteği; bayram, yılbaşı, doğum günü, evlilik, bir bebeğin doğması, başarı, yolculuk, yeni bir ev veya araba alınması durumlarında iyi dilekleri iletmek için; olumsuz veya acıklı durum; kaygı; ilenme; az zararla kurtulma; kadercilik; hastalık veya kötü durumlardan Allah'a sığınma; sabır isteği; bir şeyin eksilmemesi veya art-*

ması dileği; Allah'ın inayetine ve koruyuculuğuna sığınma; günahattan sevaba ulaşma isteği; kazadan ve beladan korunma; bir şeyi Allah'ın kabulüne bırakma; ayrılığın sona ermesi; yapılan işin Allah nazarında kabulü; Allah'tan sabır dileme; bir işin kolaylıkla yapılabilmesi; kendine yetebilme; nazardan korunma; uzun ve sağlıklı bir ömür isteği; herhangi bir isteğin gerçekleşmesi; şifa ve iyilik temennisi; yiyecek ve içeceklerin vücuda yaraması; iyi uyku ve rüya dileği; tüm iyi temenniler; iyiliğin devamı; ölüm durumunda kullanılan iyi dilek temennileri; bir işi Allah'ın rızasına bırakma; nasip ve kader güzelliği için Allah'a yakarış; kötü bir durum veya olaydan kurtulma isteği; eğitimde başarı dileği; bir şeyi Allah'a emanet etme; tövbe; kötülükten korunma isteği; herhangi bir olumlu şeyin gerçekleşmesi dileği; kötü sözden korunma; kötü bir durum veya olay karşısında hayıflanma...

Acil şifalar dilerim, hasta olan birisinin hemen iyileşmesi dileğiyle kullanılan kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 158).

(1)

Konuşmacı: Acil şifalar dilerim.

- Gökbilge:**
1. Çok naziksin, sağ ol.
 2. Teşekkür ederim.
 3. Allah razı olsun.
 4. Allah bir daha yaşatmasın.
 5. Herkese acil şifalar inşallah.
 6. Çare doktordan şifa Allah'tan.
 7. İyi ki Türk doktorları var.
 8. Allah dert verip derman aratmasın.
 9. Allah sizleri esirgesin.

4.1.2. Her Duruma Uygun Sözler Sağlayan Kalıp Sözler

Bireyin gün içerisinde iletişimini düzenleyen ve daha çok benzer durumlarda tekrarladığı kalıp sözler, her duruma uygun bir söz dizgesi meydana getirirken aynı zamanda kişinin yaşama uyumunu destekleme süreci olarak görülebilir. Bu kalıp sözler; *güne başlama, yolculuk, karşılaşma, selamlaşma, çalışma hayatındaki başarı, ayrılık, iyi akşam ve gece dileği* gibi durumlarda kullanılırlar.

Bahtiyar oldum, kişinin *memnun oldum* anlamında kullandığı kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 183).

(1)

Konuşmacı: Bahtiyar oldum.

- Gökbilge:**
1. Hayırdır, neyden bahsediyorsun?
 2. Teşekkür ederim, ben de çok mutlu oldum.
 3. Allah her zaman gönül rahatlığı versin inşallah.
 4. Ne kadar güzel...

5. O mutluluk bana ait...
6. Eyvallah.

4.1.3. Stresli Durumlarda İletişim Kurmaya Yardım Eden Kalıp Sözler

Stres; bir durum, olay veya ortama verilen tepkidir ki kişi stresli durumda yaşama uyum faktörlerini gereği gibi kullanamaz. Stresli durumlarda birey kimi zaman kendisini kimi zamansa çevresini buna daha uyumlu hale getirebilmek için kalıp sözler kullanır. Bu kalıp sözler kişinin şu gibi durumlarda iletişim kurmasına yardımcı olur: ölüm, kısmetsizlik, olumsuz sonuçlanan iş veya olay, hastalık, yardım isteği, kadercilik, sabır, talihsizlik, hayret, üzücü durum, beklenti, olumsuz benzetme, hayıflanma, aşırı çabalama, acil durum, acıma, sabırsızlık, sinir, öfke...

Akıl işi değil, bir şeyin akla uygun veya doğru olmadığını belirtmek için kullanılan kalıp sözdür (Gökdayı 2011: 160). Bu kalıp söz daha çok konuşmanın olduğu ortamda bulunmayan üçüncü kişiler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla verilen yanıtlar da doğrudan karşıdaki konuşmacıya değil, üçüncü kişi veya kişilere yöneliktir.

(1)

Konuşmacı: Akıl işi değil.

- Gökbilge:**
1. Hayırdır, neden bahsediyorsun?
 2. Akılla arası iyi mi acaba?
 3. Akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme.
 4. Akıl para ile satılmaz.
 5. Akıl yaşta değil baştadır.
 6. Aklına geleni işleme, her ağacı taşlama.
 8. Ne bekliyordun?
 9. Allah akıl fikir versin.

4.1.4. Mesajı Daha Açık ve Kısa Sürede İletmeye Yardım Eden Kalıp Sözler

Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yardım eden kalıp sözler, yoğun anlatıma sahiptir ve oldukça uzun cümlelerle anlatılabilecek bir düşünceyi az sözle verebilen bağlam özelliği gösterir. Bireyin kendisini daha kısa zamanda ve daha iyi ifade etmesini sağlayan bu kalıp sözler şu gibi bağlamlarda kullanılabilir: *kötü ifadelerden önce kişiyi tenzih etmek için, üslubun düzenli olması hâlinde, vefanın öneminden bahsederken, yiyecek veya içeceğin yaraması dileğiyle, gereksiz iltifatın düşürdüğü komik durumlarda, kaçırılan fırsatın büyüklüğünü düşünürken, sevdiği iki şey arasında tercih yapmak zorunda kalan kişinin olumsuz durumundan bahsederken, zorla konuşma hâlinde, çok lezzetli bir yemeği anlatırken, bir şeyin miktarının fazlalığını ifade ederken, herhangi bir şeyin çok pahalı olması durumunda, gelişigüzel yapılan işlerde, bir işin Allah rızası için yapılması için, kişinin olumlu bir yönü olmaması hâlinde, utanma duygusunu yitirmiş insanı anlatırken, Allah korkusunu işlerken, bilindik şeyleri tekrar etmenin gereksizliğinde, bir şeyin aslını araştırırken, bir şeyin çok olumlu yönü olması durumunda, doğru söze ulaşma amacıyla, işin Allah rızası amacıyla yapıldığını anlatırken, her şeyin yolunda olması hâlinde, bekârlığı överken, bir işin hızlıca yapıldığını anlatırken, insanın değe-*

rini vurgularken, bir işin büyük kısmının bitmesi durumunda, ilk dakikada gerçekleşen bir faaliyete sevi-
nirken, bir işe hazırlıklı olma durumunda, maddî değerlere bağlılığı ifade ederken, çok dürüst olma hâlin-
de, gereksiz unsurları dışarıda bırakmak için, dildeki yanlışları ifade ederken, bir işin yavaş ama düzgün
yapılması gerektiğinde, sevginin gücünü anlatırken, kadercilikten bahsederken, ziyaret ve ticaretin aynı
anda yapılabilmesi hâlinde, yalan söylemenin hoş olmadığını anlatırken, kısmetin gücünü vurgularken,
kıyaslama yaparken, askerliğin olumlu ve olumsuz yönlerini anlatırken, şahsına münhasır olma hâlinde,
ülkenin geri kalmasından bahsederken, sıklıkla yapılan işleri anlatılırken, bencillikten ve sona kalma
hâlinde söz açıldığında ve kıyafetin önemini anlatırken...

Alan razı satan razı; alıcı ve satıcının alışverişten memnun olduğunu, üçüncü bir kişinin
alışverişe müdahale etmemesi gerektiğini belirten kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 161).

(1)

Konuşmacı: Alan razı satan razı.

- Gökbilge:**
1. Hayırlısı olsun.
 2. O halde karışmamak lazım.
 3. Peki, o zaman kimse karışmasın.
 4. Zaten bizi ilgilendirmez.
 5. Herkes kendi kararını kendi verir.
 6. Bu durumda her şey yolunda diyebiliriz.

4.1.5. Nezaket Kurallarına Uymayı Sağlayan Kalıp Sözler

Nezaket kurallarına uymayı sağlayan kalıp sözler, kişinin diğer insanlara saygı göster-
diğini ve başkalarının duygularına önem verdiğini gösteren yapılardır ki böylece önce ilişkiler
daha düzenli hâle gelir sonrasında iletişimde duygu birliği oluşur. Aynı zamanda toplumdaki
uygarlık düzeyini de gösteren bu kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: *bir konuda yardım
aldığında, yanlış bir davranış sonrasında, herhangi bir şeyi anlamakta zorluk çekildiğinde, izin istenir-
ken, bir şey sorarken, tanışırken, teşekkür ederken, alışverişte, zahmetli bir işle karşılaşıldığında, birine
yardımcı olurken, özür dilerken, saygı ve hürmet ifadelerinde, misafir davetlerinde...*

Af buyurun. (<Af buyrun.)/ *Af buyur,* *affedersiniz* veya *affınızı rica ederim* anlamında kul-
lanılan kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 158).

(1)

Konuşmacı: Af buyurun. /Af buyur (<Af buyrun.).

- Gökbilge:**
1. Rica ederim, buyurun (<Rica ederim, buyrun.).
 2. Estağfurullah, buyurun (<Estağfurullah, buyrun.).
 3. Lütfen, buyurun (<Lütfen, buyrun.).
 4. Çok naziksiniz.
 5. Ne demek, lütfen buyurun (<Ne demek, lütfen buyrun.).
 6. Her şey incelikten, insan kabalıktan kırılır.

7. Nezaket içten gelir ama her şeyi satın alır.
8. Nezaket; fikir, ahlak ve kültürün bir simgesidir.
9. Kaba konuş, ziyarı yok; yeter ki ince düşünebilesin.

4.1.6. Dinsel Kimliği Açığa Çıkarıcı Kalıp Sözler

Din, kişisel ahlak ve değerlerin temeli olması bakımından toplumsal kimliği yansıtan önemli bir kaynaktır; çünkü önce bireysel sonra toplumsal değerler en çok din ve dinsel kimlikle oluşmaktadır. Bu bağlamda dinsel kimliği açığa çıkarıcı kalıp sözler, toplumun dinî değerlere bakışını ve kimi zaman durum, olay ve olgular karşısında dinsel boyuttan yaklaşımını ortaya koyan yapılarıdır. Dinsel kimliği açığa çıkarıcı kalıp sözler şu vb. durumlarda kullanılır: *biri vefat ettiğinde, vefat eden kişiye Fatıha okuyup cennete girmesini dilerken, ecelin geldiğine inanıldığında, Allah'ın izni ve takdirini isterken, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğini ifade ederken, şükretme durumunda, doğruluğu överken, Allah'a yakarma halinde, Allah'ın rızasını isterken, Allah'tan sabır dileyip doğru davranışa yönelme amacıyla, Allah'a seslenirken, emrin Allah'tan verildiğini ifade ederken, Allah'ın sonsuzluğunu anlatmak amacıyla, Allah'tan yardım dilerken, kaderci yaklaşımlarda, günah ve kötü işlerle karşılaşıldığında, töbe ederken, yaradana sığınırken, alışverişte bereket dilerken...*

Allah bilir ya! / Allah bilir, belirsiz bir durumda Tanrı'dan başka kimsenin olacağını kestiremeyeceğini belirtmek için kullanılan kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 163).

(1)

Konuşmacı: Allah bilir ya! / Allah bilir.

- Gökbilge:**
1. Amenna!
 2. Amenna ve saddakna!
 3. Hayırlısı inşaallah.
 4. Hayırlısı neyse o olsun.
 5. Allah hakkımızda hayırlısını versin.
 6. Kaderde ne varsa onu göreceğiz.
 7. Kader kısmet artık.
 8. İyi düşünelim, iyi olsun.

4.1.7. İletişim Sürecini Düzenleyen Kalıp Sözler

İletişim sürecini düzenleyen kalıp sözler toplumun değerlerinden yola çıkan bireyin, kişi ve toplumla doğru bilgi, düşünce ve duygu alışverişi yapması sağlar. Bu kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: *ad sorarken, telefon konuşmalarında, seslenirken, birinin bakmasını isterken, selam ve cevap dileğinde, hâl hatır sorarken, kişinin nereli olduğunu öğrenirken, saati sorarken, ricada bulunurken, tanışma ifadelerinde, sözle ilgili bazı durumlarda, lafın uzatılmaması dileğinde, konuyu özetlerken, farklı bir ifade şekline geçerken, karşıdaki kişinin başka bir isteği olup olmadığını sorarken, bir şeyi gizli anlatma durumunda, duraklamalarda, bir şey sorarken, durakta inemediğimiz zaman, büyüyünce seçilecek meslek sorulurken, doğru davranış vurgulanmak istenildiğinde, görüşme dileğinde, şaşkınlık ve bilgi verme durumunda, iyi bir gün dileğinde bulunurken, yardım etme dileğiyle, sözün nerede kaldığını*

ve ne denildiğini öğrenmek isterken...

Adınızı başışlar mısınız, karşıdakine adını söylemesi için ricada bulunan kişinin kullandığı kalıp sözdür.

(1)

Konuşmacı: Adınızı başışlar mısınız?

- Gökbilge:**
1. Memnuniyetle!
 2. Estağfurullah, tabii.
 3. Tabii, bendeniz Gökbilge.
 4. Tabii, ama ben de sizin adınızı merak ediyorum.
 5. Önce siz buyurun. / Önce siz buyrun.
 6. Allah'ın bir kulu işte.

4.1.8. Konuşmada Anlatımı Güçlendiren Kalıp Sözler

Konuşmada anlatımı güçlendiren kalıp sözler, dil ve ifadeyle ilgili yapılardır ki anlatımın daha açık ve etkili olmasını sağlarlar. Bu kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: *sözün çok doğru olduğunu anlatırken, bir şeyi kısaca ifade etmek için, benzetme yaparken, sözün eleştiriye açık olmadığını belirtmek için, ifadenin açık ve doğru olması istenildiğinde, kelimenin tam anlamını verirken, sözün lisan-ı hâl ve lisan-ı münâsiple ifadesi istenildiğinde, örnek verirken, atasözü kullanırken, sözün gelişinden bahsetmek için, sözdeki hatalar için özür dilerken, tabirin ve teşbihin farklı kullanımlarını anlatırken...*

Allah var, kişinin konuşma sırasında sözün doğrusunu söylemek gerektiğini belirtmek için kullandığı kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 173).

(1)

Konuşmacı: Allah var.

- Gökbilge:**
1. Âmenna.
 2. Haklısın, yanlış bir şey söylememek lazım.
 3. Yalan yanlış konuşmaya hiç gerek yok.
 4. Konuştuklarımıza dikkat etmeliyiz.
 5. Her zaman sözün doğrusunu söylemek lazım.
 6. Doğruyu eğriltmek bize göre değildir.

4.1.9. Aşırı Duygusal Tepkileri Dile Getiren Kalıp Sözler

Aşırı duygusal tepkileri dile getiren kalıp sözler; kişinin durum, olay ve olgular karşısında kendisini daha belirgin ifade etmesini sağlar. Genellikle olumsuz durumlarda kullanılan bu kalıp sözlerin kimi zaman olumlu tepkileri de yansıttığı görülebilir. Aşırı duygusal tepkileri dile getiren kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: *Allah'a seslenme, yakarış, sığınma ve şükretme; Allah'ı övme; kişinin karşıdaki kişiye veya kendisine karşı hissettiği çeşitli ünlemsel tepkiler olan öfke, hayal kırıklığı, şaşkınlık, kahırlanma, sinir, hayret, sabırsızlık, umursamama, sitem, meydan veya*

bela okuma, tavır koyma, dertlenme, güvensizlik, eleştiri, alay, yemin, kayıtsızlık, uyarı, hakaret, kınamak, hafifsemek, mutluluk, kararlılık, hayranlık ve iltifat, helalleşme, inanç, minnet, geçmişe özlem, keyiflenme, kendine güven, kadercilik, iftiraya uğrama, hayattan şikayet...

Allah aşkına. / Tanrı aşkına, şaşma ya da usanma duygusunu belirtmek için kullanılan kalıp sözdür.

(1)

Konuşmacı: Allah aşkına. / Tanrı aşkına.

- Gökbilge:**
1. Hayırdır ne oldu?
 2. Ne oldu, lütfen sabırlı ol.
 3. Bence Allah'tan hayırlısını dilemelisin.
 4. İnsan her şeye hazırlıklı olmalı lütfen sabırlı ol.
 5. Allah kötü olaylardan korusun.
 6. Yalan dünya; olmaz dediğin olur, şaşırmamak lazım.

4.1.10. Bazı Durumlarda Doğru Şeyi Söylemeyi Sağlayan Kalıp Sözler

Bazı durumlarda doğru şeyi söylemeyi sağlayan kalıp sözler, karşılıklı konuşma şeklinde oluşan yapılardır ki bu kalıp sözlerin cevapları da bulunmaktadır. Bunlar şu gibi durumlarda kullanılır: *hâl hatır sorarken, kişinin nereli olduğu sorulduğunda, lades oynarken, hapşırın kişiye sağlık dileme durumunda, nikâh töreninde eşliğe kabul ederken, rüya görüldüğünde hayır dilemek için, helallik istemek amacıyla, misafiri karşılar ya da uğurlarken, cenaze töreninde helallik isterken, bir iş için kolaylık dilemek için, müsaade isterken, parolayı öğrenmek amacıyla, selam söylerken...*

Aklımda, kişinin lades oyunu oynarken oyunun aklında olduğunu belirtmek için kullanılan kalıp sözdür.

(1)

Konuşmacı: Aklımda.

- Gökbilge:**
1. Unutman için biraz daha bekleyeceğiz galiba.
 2. Maşallah çok uyanıksın.
 3. Seni kandıramayacağız galiba.
 4. Neyse biraz daha bekleyelim.
 5. İnsan bu kadar zaman nasıl aklında tutabilir ki bu oyunu.
 6. Hafızan kuvvetliymiş, maşallah.

4.1.11. Toplumun İnançlarını Yansıtan Kalıp Sözler

Toplumun inançlarını yansıtan kalıp sözler, toplumun genel değerlerinden yola çıkarak çeşitli alanlardaki bakış açısı ve düşünce tarzını ortaya koyan yapılardır. Daha çok toplumun ortak bakış açısını ifade eden bu kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: *durum, olay ve olgular karşısında Allah'tan gelecek yardım beklentisiyle; bir şeyin Allah'ın izniyle gerçekleşmesi dileğiyle;*

her şeyin Allah'tan geleceği inancıyla; sadaka verirken; şükrederken; kulak çınlamasında anıldığını belirtmek için; nazar değmemesi için dua ederken; hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini anlatmak amacıyla; kırgınlıkla beddua ederken; kıskançlık, sessizlik ve anma durumlarında; çok gülmeyen iyi olmadığı inancıyla; fallâ ilgili inançlarda; günah olduğu düşünülen işlerde; nikâhın hayırlı olduğu inancıyla; sünnet törenlerinde; konuşmaların gizli kalması amacıyla...

Allah versin; dilenciye başından savmak için kullanılan kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 174).

(1)

Konuşmacı: Allah versin.

- Gökbilge:**
1. Allah rızası için bir sadaka.
 2. Fakat az sadaka çok kaza bela savar.
 3. Ne olur, başımızın gözünüzün sadakası olur.
 4. Ama sadaka malını arttırır.
 5. Allah çoğuna çocuğuna bağışlasın seni, ne olur bir sadaka.
 6. Allah tuttuğunu altın etsin, Allah rızası için bir sadaka.

4.1.12. Kültürel Ayrıntıları Gösteren Kalıp Sözler

Kültür, bir milletin maddî ve manevî değerlerinin toplamıdır. Bu toplam, ulusun tüm yaşam tarzını ortaya koyan değerler bütünü olduğu için kültürel ayrıntıları gösteren kalıp sözler toplumun yaşam tarzını ve tüm değerlerini ifade edebilen yapılardır. Bu kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: zor bir durumdayken, sahip olunan güzel bir şeyi anlatmaktan çekinme durumunda, âdet ve anane gibi değerler söz konusu olduğunda bu değerleri överken, doğrunun tek olduğu düşüncesiyle, güzel bir insanı anlatırken, şükrederken, aileden gelen miras vb. kazanımları ifade etmek amacıyla, iyiliğin karşılıksız olduğunu anlatmak için, masal anlatırken, bir şeyin gelişi güzel yapıldığını belirtmek için, yardım ederken, günah ve sevap işleme konusunda görüş bildirirken, fiziksel güzelliği överken, helallik istemek için, ailenin maddî geçimi için Allah'tan yardım dilerken, hatırla yapılacak işlerden bahsederken, bayram kutlamak amacıyla, sık yapılan işleri anlatırken, herhangi bir sırayı bozmamayı telkin etmek için, sürekli bekâr olan kişileri anlatırken, eski bayramları anlatmak amacıyla, ikrama teşekkür ederken, mirasın gerekliliğini anlatma durumunda, maddiyatın önemini vurgularken, misafirin değerli olduğunu belirtirken, güzel konuşmayı övmek için, vatan sevgisini anlatırken, yolcunun yoluna zamanında çıkmasını isteme hâlinde, yeni bir eşyayı kutlamak için, karşılıksız yapılan bir hizmetin veya yardımın gerçekleşmesi dileğiyle, hastalık ve kavuşma durumunda, çocuk dünyaya geldiğinde, yaratılışa dair özellikler ve yeteneğin Allah'tan geldiği inancıyla, toplumsal alçak gönüllülük ve hoşgörü ifadesinde, kız isteme törenlerinde, nikâh törenlerinde, toplu taşıma araçlarında kullanılan kalıplarda, bayram kutlamalarında, ikramda bulunurken, sofrayla ilgili geleneksel yaklaşımlarda...

Ayıptır söylemesi, konuşması sırasında hoş olmadığını bildiği halde kendisini bir şey söylemek zorunda hisseden kişinin, peşinen özür dilemek veya söyleyeceği şeyle övündüğü izlenimi vermemek için kullandığı kalıp sözdür (Gökdayı, 2011: 182).

(1)

Konuşmacı: Ayıptır söylemesi.

- Gökbilge:**
1. Hayırdır, merak ettim.
 2. Estağfurullah buyrun.
 3. Bekliyorum, söyle lütfen.
 4. Dikkat et, konuşmalarımız bizi yansıtır çünkü.
 5. Ayıpsa söyleme.
 6. Tamam, söyleme o zaman.

4.1.13. Söz Eylemleri Gerçekleştiren Kalıp Sözler

Söz eylemleri gerçekleştiren kalıp sözler, yapıp etmelerin anlatım sırasında soyut olarak ifade edilebilmesini sağlarlar. Bu kalıp sözler daha çok olumlu durumlarda ve nezaket kuralına uygun bir şekilde kullanılırlar. Söz eylemleri gerçekleştiren kalıp sözler şu gibi durumlarda kullanılır: *resmi yazışmalarda, alt ve üst makamlardan bir iş için istekte bulunulduğunda, yemek sırasında ve sonrasında yediklerin yaraması dileğinde bulunurken, güzel bir söz söyleyen kişiye iltifat etmek için, yemin ederken, bir iş için ricada bulunulduğunda, yardım sonrası teşekkür ederken, bir iş veya durum için karar vermek amacıyla, bir işi takdir ederken, bir işe davette bulunurken, helallik vermek amacıyla, hürmette bulunurken, olumsuz bir durumda kusur için özür dilendiğinde, birisine herhangi bir konuda kaygılanmamasını söylerken, söz vermek amacıyla, şart koyarken, şükrederken, tebrik ve teşekkür için, teessüf ederken, töbe ve yemin edildiğinde, özür dileyen kişiye bağışlandığını belirtirken, zahmet için minnetini belirtme hâlinde, olumsuz bir durumun varlığından rahatsız olunduğunda, kutlamalarda...*

Arz ederim. / Gereğini arz ederim, resmî yazışmalarda alt makamın üst makamdan bir şey yapmasını istemek için kullandığı kalıp sözdür.

(1)

Konuşmacı: Arz ederim. / Gereğini arz ederim.

- Gökbilge:**
1. Hayırdır, neyi arz ediyorsun?
 2. Gereği yapılacaktır.
 3. Gereği için gayret etmelisin.
 4. Önemli bir şeyden bahsediyorsun galiba.
 5. Bu işin olup olmadığını takip edebilirsin.
 6. Umarım isteğin gerçekleşir.

4.1.14. Cevap, Öğüt ve Ödüllendirme Bildiren Kalıp Sözler

Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildiren kalıp sözler, konuşma sırasında cevap verirken; öğüt ve ödüllendirme içerikli karşılıklı konuşmalarda kullanılan yapılardır. Daha çok; *başarılı olan bireyleri överken, aynı şeyi düşündüğünü anlatırken, selam verir veya alırken, birisine Allah'ın akıl vermesini dilerken, Allah'tan başkasına güvenmemek vurgulandığında, bahane kabul etmezken, bir du-*

rum kabullenildiğinde, bir şeyi anlamama durumunda, bir işin zeokle yapılacağı belirtilirken, gözdağı verirken, bir şeyin daha önce söylendiğini anlatırken, elinden geleni yapmak için, bir sözün daha önce söylenmesi durumunda, karşı tarafa daha çok yaşayacağını belirtirken, birinin emrinde olmayı kabul etmek için, el öpen kişiye teşekkür ederken, karşıdaki kişiye yanlış yaptığını söyleyip uyarırken, aynı şekilde düşünme durumunda, kişinin çok konuştuğunu belirtirken, birinin olayı doğru bir şekilde anlatıp anlatmadığını sorgulamak için, karşıdaki kişiyi tebrik ederken, olumsuz bir davranışı uyarırken, bir iyiliğin karşılıksız yapıldığını belirtmek amacıyla, karşıdaki kişiye canının sağlığının önemli olduğunu ve onun için canını feda edebileceğini anlatırken, sabırsızlık gösteren kişileri uyarmak için, çocuklara susmalarını söylerken, bir konunun devamının olduğunu belirtmek amacıyla, kişiyi darılmaması için uyarırken, keyiflenirken, birisinin söylediği anlamsız sözleri nitelemek için, bir sözü hayretle karşılarken, sözü toplamak amacıyla, suçluyu uyarırken, bir şeyin dert edilmemesini ve dikkatli olmayı belirtmek için, seslenen birisine "buradayım" derken, eğitimin gerekli olduğunu anlatırken, hâl hatır sormak için, bir suçluyu yakalayıp elini kaldırmasını isterken, emre hazır olduğunu belirtmek amacıyla, söz verirken, varsayımda bulunmak için, içeri girmeye izin vermek için, gerçekleşeceği emin olunan bir şeyi ifade ederken, güven duyulan bir kişiyi yüreklendirmek için, bir kişiyle vedalaşırken, sevilen kişiye hitap ederken, birisine hak verme durumunda, güç bir olay veya durumun yavaş da olsa gerçekleşebileceğini anlatırken, rüya gördüğünde hayır dilemek için, ne olup bittiğini merak eden kişinin durumu sorgulandığında, askerde ve okulda duruş için emir verirken, bir davranışı takdir etmek için, bir durum veya olayı geçiştirme hâlinde, meydan okurken, bir işin yapılmamasına mazeret kabul etmeme durumunda, "ya olursa" anlamında konuşurken, bir şeyin aynı anda düşünüldüğünü veya yapıldığını anlatmak için, kişinin kendine gelip kendine dikkat etmesini ve işine odaklanmasını isterken, bir iş için çok çalışmasını öğütlemek amacıyla, konuşmanın uzatılmamasını isterken, iyiliğin karşılıksız yapıldığını belirtmek için, işin mükemmel olduğunu ve lafın güzel bir sebeple bölündüğünü anlatırken, ricada bulunmak için, bir şeyin çok güzel olduğunu belirtirken, bir şeyin gereksiz olduğunu anlatmak için, olay veya durumun olumsuz karşılanmaması amacıyla, su veren kişiye teşekkür ederken, yavan bir yiyeceği belirtirken, güzel bir yemeğin yemeye layık olduğu fikriyle, düşüncenin yerli yerinde olduğunu belirtirken, bir hedefin silahla tam ortasından vurulduğu durumda, bir şeyin olup olmadığına emin olmaya çalışırken, aracın sağa sola vb. hareketleri belirtildiği zaman, tövbe edilmesini isterken, para üstünü kişiye bırakma hâlinde, bir kişinin uygun bir şekilde davranmasının doğru olacağını belirtmek için, nazardan korunmak isterken, iyiliğin zahmet olmadığını belirtmek için, olumsuz bir durumda "önemi yok" mesajı verirken, olumsuz bir şeyin gerçekleşmesi önlendiğinde "çok şükür" derken, bir şeyin çok olduğu durumda, bir işin uygun şekilde yapılmasını isterken, karşıımızdaki kişiye iyi dilekte bulunurken, hakkında olumsuz bir durum bulunmayan kişi veya olaydan bahsetme halinde, küçük pürüzlerle karşılaşıldığında, söyleyecek söz bulunamadığında, fırsat yakalandığında ve fırsattan istifade etme durumunda, bir fırsat kaçırıldığında, güvensizlik durumunda, bir olayı anlatırken kötü düşüncülerden uzaklaştırmak amacıyla, dilenciye baştan savmak için vb. durumlarda kullanılan kalıp sözlerdir.

Aklına bir şey gelmesin. / Hatırına bir şey gelmesin, kişinin söz veya davranışlarıyla ilgili kötü bir amacı olmadığını karşısındaki kişiye anlatmak isterken kullandığı kalıp sözdür.

(1)

Konuşmacı: Aklına bir şey gelmesin. / Hatırına bir şey gelmesin.

Gökbilge: 1. Hayırdır, ne oldu?
2. Yok, gelmez merak etme.

3. Kötü niyetli olmadığını düşünüyorum.
4. Yanlış anlaşılmamak için dikkatli konuşmak lazım.
5. Yanlış anlaşılacak bir durum yok.
6. Estağfurullah, aklıma kötü şeyler gelmez merak etme.

Gökbilge'nin veri tabanına eklenen kalıp sözlerin ve o kalıp sözlere verilen yanıtların hepsi, hiç şüphesiz belirli bağlamlarda, yani çeşitli karşılıklı konuşma süreçlerinde daha anlamlı hâle gelmektedir. Bu bakımdan dil kullanıcılarından alınan yanıtlar, Gökbilge'nin sohbet sürecinde etkili olacaktır.

4.2. İşlevlerine Göre Kalıp Sözlerin Bağlam Odaklı Karşılıklı Konuşma Örnekleri

Kalıp sözlerin Gökbilge'nin veri tabanına işlenmesinden sonra ne gibi karşılıklı konuşmaların oluşabileceği konusunda örnekler verilir. Gökbilge'nin, gerçekte kendini sürekli geliştiren bir karşılıklı konuşma odaklı veri tabanı olduğu düşünüldüğünde, ilerleyen süreçlerde kalıp sözleri daha da etkili kullanabileceğini düşünmek yanlış olmaz.

Konuşmacılarla farklı yer ve zamanlarda, farklı konularda gerçekleşen karşılıklı konuşma örnekleri; kalıp sözlerin işlevsel sınıflandırılmasında yer alan on dört bölümde toplumun değişik yaş, cins ve meslek grubunda yer alan kişilerin verdiği yanıtlarla oluşturulmuş gerçekçi konuşmalardır. Gökbilge'yle başlayan konuşma süreci konuşmacının konu bağlamında yazdığı bir tümceyle başlamakta ve böylece Gökbilge konuşmada belirlenen bağlam noktasında yanıtlar oluşturmaktadır. Bununla ilgili ilk örneğe bakmak faydalı olacaktır.

4.2.1. İyi ve kötü dilek bildiren kalıp sözlerle ilgili bağlam odaklı bir karşılıklı konuşma örneği (1)'de görülmektedir.

(1) *İyi ve kötü dilek bildiren kalıp sözlerle ilgili bağlam odaklı bir karşılıklı konuşma örneği*

Konu	Hastalık	
Yer	Konuşmacı için: hastane bahçesi	Gökbilge için: Genel Ağ
Zaman	Konuşmacının hastaneden çıkışı	
Konuşmacı:	Merhaba Gökbilge, ben Mahir.	
Gökbilge:	Merhaba Mahir, nasılsın?	

- Konuşmacı: Teşekkür ederim, iyi gibiyim, sanırım grip oldum.
- Gökbilge: Acil şifalar dilerim, Allah beterinden saklasın.
- Konuşmacı: Çok nazıksın, sağ ol. Çare doktordan şifa Allah'tan diyelim.
- Gökbilge: Tabii ki, Allah sağlığımızı aratmasın.
- Konuşmacı: Âmin, inşallah.
- Gökbilge: Ve sağlıklı günleri Allah artırsın.
- Konuşmacı: Âmin, Allah hayırlısıyla artırsın.
- Gökbilge: Eskiler *Allah kötü hastalık verip çektirmesin* derler.
- Konuşmacı: Âmin, Allah dert verip derman aratmasın, kötü hastalıkla uğraşmak zor.
- Gökbilge: Allah esirgesin, bunlar gelip geçer.
- Konuşmacı: Sağ ol Gökbilge, eksik olma, seninle konuşmak iyi geldi.
- Gökbilge: Allah etmesin, bazen yaşam sağlıkla sınıyor insanı.
- Konuşmacı: Maalesef, bugün hastahane de onu hissettim biliyor musun?
- Gökbilge: Neyi hissettin?
- Konuşmacı: Allah elden ayaktan düşürmesin kimseyi, insanlar çok zor durumdalar.
- Gökbilge: Âmin, sağlığın sadakası çoktur.
- Konuşmacı: Kesinlikle.
- Gökbilge: Sağlıklı bir nefes her şeyden önemlidir. O nedenle kendine dikkat et lütfen.
- Konuşmacı: Sağ ol Gökbilge, ben nane limona devam...

- Gökbilge: Allah acil şifalar versin Mahir.
- Konuşmacı: Teşekkür ederim Gökbilge.
- Gökbilge: Sanırım bu mevsim herkes hasta oluyor zaten.
- Konuşmacı: Evet, bahar ayları böyledir. Allah'a emanet ol Gökbilge. Hoşça kal.
- Gökbilge: Haklısın bu mevsim biraz dikkatli olmak gerekiyor. Teşekkür ederim, sağlıcakla kal Mahir.

Bu konuşmalar ve dil kullanıcılarının yanıtları, Gökbilge'ye kodlanmış; böylece farklı konularda çeşitli karşılıklı konuşmaların Gökbilge tarafından kullanılabilirdiği görülmüştür. Bu sayede, Gökbilge'nin kendisine daha önceden kodlanan kalıp sözlere, dil kullanıcılarının verdiği yanıtları verebildiği izlenerek çok farklı konu ve içerikte sohbet katılabildiği belirlenmiştir. Gökbilge'nin veri tabanının, uygun bir içerikle zenginleştirildiğinde, çok işlek bir şekilde çalışabileceği söylenebilir.

SONUÇ

Günümüzde hızlı ilerleyen araştırma alanlarından birisi, şüphesiz yapay zekâ çalışmalarıdır. Bu yönde dikkat çeken diyalog botları, bir toplumun kendi doğal diliyle konuşabilen insansı dokuları olduğu için, bilişim ve mühendislik uzmanlarınca araştırılmıştır. Dilsel odaklı konuşma stratejileriyle donatılacak olan diyalog botu, yalnızca basit soru-cevap yöntemiyle değil, gerçek insanlarla birbiriyle bağıntılı karşılıklı konuşmalar kurmalı ve çeşitli konuşma stratejilerini kullanarak sohbeti sürdürmelidir. Böylelikle ortaya çıkarılacak olan veri tabanı, bir yönüyle de Türkçenin, dijital ortama titizlikle aktarılmış bir kesitini içerecektir. Bu araştırma hem doğal dildeki kalıp sözlerin hangi bağlamlarda kullanıldıklarının ortaya konulması ve sınıflandırılması hem de konuşma botunda karşılıklı konuşmaların kalıp sözlerle geliştirilmesi bakımından önemlidir.

Diyalog botu, bir tür sohbet robotu olduğu için insanların onunla temasının doğal dil üzerinden olacağı unutulmamalıdır. Doğal dil ya da konuşma dilinin kullanıldığı bu süreç, insan zihninde oluşturulan mesajın alıcıya ulaşmasıyla gerçekleşir. Düşünme, anlama, sıralama, sınıflama, çıkarım yapma gibi zihinsel becerilerle zihinde şekillenen mesaj; konuşma uzuvları aracılığıyla ses titreşimleri olarak alıcıya iletilir. Böylece konuşma eylemi gerçekleşmiş olur. Konuşma bireyin en temel ihtiyaçlarından olduğu için, iletişim modelinde kanalı oluşturan dilin, karşılıklı konuşmayı sağlayan bir araç olduğunu ve kalıp sözler gibi yapıların iletişime büyük katkı sağladığı akıldan çıkarmamalıdır.

Karşılıklı konuşma bireylerin konuşma dilini birlikte, sırayla ve uyuma dikkat ederek; kendini ifade etmek ve konuşmaya katkı sağlamak amacıyla sözlü iletişimi kullanmaları sonucu ortaya çıkar. Karşılıklı konuşmada çok sık kullanılan kalıp sözlerin yapay zekâ çalışmalarında

işlekliliği; özlülüğü; toplumsal ve dinî yaşayışı temsil etmesi; nezaket ve davranış kurallarına uyulmasını sağlaması; karmaşık, stresli ve zor durumlarda kolaylık sağlaması; kısa sürede duygu ve düşünceyi ifade etmeye destek vermesi; iletişimi kolaylaştırması; bireyin topluma aidiyet duygusuyla bağlanmasını ve kendisini rahatça ifade edebilmesine yardımcı olması bakımından kodlama için oldukça önemli olduğu açıktır.

Kalıp sözlerin sınıflandırılmasının ardından dil kullanıcılarının bu sözlere verdiği yanıtların sıralanması sırasında kalıp sözlerin bağlam odaklı kullanıldığı ve karşılıkların birçoğunun yine kalıp söz olduğu dikkat çekmiştir. Bu nedenle oluşturulan karşılıklı konuşma örnekleri, bu sözlerin bağlamına dikkat çekmek ve Gökbilge'nin veri tabanına işleyerek doğru bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu kodlama sonucunda çevrim içi etkileşimli Türkçe diyalog botu Gökbilge'nin başarıyla çalıştığı ve kalıp sözleri bağlamına uygun bir şekilde kullanabildiği gözlemlenmiştir. Gökbilge bu konuşmalar sırasında yazılı bir sohbet dili kullanmıştır. Ayrıca karşılıklı konuşmaların artmasıyla Gökbilge'nin giderek daha insansı konuşmalar yapabildiği dikkat çekmiştir.

Konuşmacıların yanıtlarının anket tekniği kullanılarak oluşturulmasıyla çevrim içi etkileşimli sohbet botu olan Gökbilge'nin doğal dille daha insansı konuşmalar yapabilmesi sağlanmıştır. Anket tekniği uygulanırken kalıp sözlerin sıklıkla kullanılması, insanlarda benzer çağrışım değerleri uyandırması ve yanıtların en sık verilen yanıtlardan en az verilen yanıtlara doğru sıralanırken benzer bir sıralamaya tabi olması dikkat çekmiştir. Ayrıca dil kullanıcılarının kimi kalıp sözleri bilmemesi, kalıp sözlerin birden fazla bağlama sahip olabilmesi ve yanıt verirken bağlam gerektirmesi nedeniyle katılımcılara açıklama yapmak gereği duyulmuştur. Dil kullanıcılarının kalıp sözlere verdiği yanıtlar, tablolara en sık verilen yanıtlardan en az verilen yanıtlara doğru sıralanırken kalıp sözlerin karşılıklı konuşma içinde daha anlamlı olacağı ve bağlam gerektirdiği fark edilmiştir. Bu sorunu çözmek için oluşturulan karşılıklı konuşma örnekleri; farklı yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve ekonomik duruma sahip kimselerin gerçek hayatını yansıtan içeriğiyle Gökbilge'ye kodlandığında Gökbilge'nin doğal konuşma örnekleri oluşturabildiği görülmüştür.

Kalıp sözler işlevlerine göre sınıflandırılırken iyi ve kötü dilek bildiren kalıp sözlerin daha çok olumlu ve dinî içeriğe sahip oldukları ve yanıtların benzer bir sıralamaya tabi olduğu görülmüştür. Her duruma uygun sözler sağlayan kalıp sözler gün içinde benzer durumlarda kullanılan sağ ol gibi yapılarıdır. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım eden kalıp sözler kaderci ve olumlu bir tavrı yansıtır kısa yanıtlarla kötü bir durumdan hemen çıkma isteğini belirtir. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yardımcı olan kalıp sözlerse yoğun bir anlatıma sahip olup daha çok bağlam içinde kullanmayı gerektirmesi bakımından bu bölümde daha fazla açıklama yapılmıştır. Nezaket kurallarına uymayı sağlayan kalıp sözler dinî ve kültürel dokuyu yansıtır çok olumlu bir bakış açısı ortaya koyan bir içeriğe sahiptir. Dinsel kimliği ortaya çıkaran kalıp sözlere verilen yanıtlar kaderci ve Allah'a sığınan kişilerin bakışıyla oluşmuştur. İletişim sürecini düzenleyen kalıp sözler yardım etmeye ve samimi bir iletişim kurmaya dönük yanıtlarla karşılanmıştır. Konuşmada anlatımı güçlendiren kalıp sözlerde, dil kullanıcılarının anlatımın açık ve anlaşılır olması istekleri görülür. Aşırı duygusal tepkileri dile getiren kalıp sözler genellikle olumsuz tepkileri yansıtsa da burada sağduyu çağrısından da bahsedilebilir. Bazı durumlarda doğru şeyi söylemeyi sağlayan kalıp sözlere verilen yanıtlar karşılıklı konuşmayı oluşturmaktadır ve nezaket dili söz konusudur. Toplumun inançlarını yansıtan

kalıp sözler dinî, ahlakî ve kültürel yaşamı olumlu bir bakışla ve dinî teslimiyetle verir. Kültürel ayrıntıları gösteren kalıp sözler atasözü ve deyim gibi kalıplaşmış yapıları da kullanarak toplumun yaşam tarzını ve değerlerini anlatır. Söz eylemleri gerçekleştiren kalıp sözler daha çok nezaket kurallarını yansıtır. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildiren kalıp sözlerde genellikle olumlu bir tavır ve onaylama söz konusudur.

Kodlama işlemi, Türkçenin dijital ortama aktarılmış önemli bir kesiti olan kalıp sözleri gerçek bağlamıyla ve sıklıkla kullanmayı sağlayacağı için Türkçenin kültürel ve doğal dokusunu oluşturan en önemli ayaklarından birini yapay zekâ çalışmalarında kullanmayı sağlamaktadır. Çevrim içi etkileşimli Türkçe diyalog botu olan Gökbilge, bu çalışmayla Türkçenin ifade gücünü rahatlıkla kullanarak daha insansı konuşmalar yapabilmıştır. Gökbilge'nin veri tabanına işlenen kalıp sözlere ilişkin veri sohbet özelliğinden başka yabancılarla Türkçe öğretiminden genel dil öğretimine ve hatta disiplinlerarası çalışmalar kapsamında psikolojiden sosyolojiye kadar kullanılabilir bir ön veri seti oluşturmaktadır. Ayrıca, Türkçe öğrenmeye çalışan kişinin, kalıp sözler sayesinde dili kültürel özelliklere ve toplumsal kurallara uygun bir şekilde öğrenebildiği söylenebilir. Bu durum, hem kişinin o toplumun bir parçası gibi hissetmesini sağlar hem de kişiler arası bağların kısa sürede ve etkili bir şekilde oluşmasına katkıda bulunur.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı* (3. bs.). Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Zenginlikleri ve İncelikleri* (3. bs.). İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı* (35. bs.). Ankara: Engin Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1-2.
- Aksan, Y. ve diğ. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. Nisan 2012 tarihinde <http://www.lrecconf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>. adresinden alınmıştır.
- Bahadır, G. & Hohenberger, A. (2013). Yapısal Hazırlama ve Karşılıklı Konuşmada Sözdizimsel Uyumun İncelenmesi (Structural priming and the investigation of syntactic alignment in conversation). in Ö. Ceylan (Eds.), UDKEK 2011 Proceedings. Paper presented at UDKEK 2011 (pp. 173-185). İstanbul Kültür University, İstanbul.
- Başaran, U. (2011). Atasözlerinin Kalıpsallığı Üzerine. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/9 Summer 2013. P. 757-770: Ankara.
- Bulut, S. (2012). Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/4, Fall 2012, P. 1117-1155, Ankara.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (1998). Konuşma Çözümlemesinde Sözel Olmayan Göstergelerin İşlevleri Üzerine. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 9, 59-67.
- Canbulat, M. (2013). Türkçe Ders Kitaplarındaki Kalıp Sözler ve Öğrencilerin Kalıp Sözleri Kul-

lanma Düzeyleri, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 8/7 Summer 2013, P. 217-232, Ankara.

- Çotuksöken, Y. (1994). *Deyimlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları.
- Dursunoğlu, H. (2006). Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili ile Yazı Dili Arasındaki İlişki. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 30, 1-21.
- Ekdi Koç, S. (2018). Dilsel Odaklı Konuşma Stratejilerinin Diyalog Botu Üzerine Uygulanımı. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Ekdi Koç, S. ve Sebzecioğlu, T. (2017). Sürdürücü Sorular ve Yorumlar Stratejisinin Diyalog Botu Üzerine Uygulanımı. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, II, 63-71.
- Erol, Ç. (2007). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gökdayı, H. (2012). Dilde Kalıplaşma Dereceleri. Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri, 660-670, Adana.
- Gökdayı, H. (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*. Ankara: Kriter Yayınları.
- Güneş, F. (2014). Konuşma Öğretimi Yaklaşım ve Modelleri. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3 (1), 1-27.
- Kansızoğlu, H. B. (2012). Konuşma Dili ve Yazı Dili Etkileşimi. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (1), 217-235.
- Kula, O. B. (1996). Dilin Kültüreliliği ya da Kültürün Dilselliği. *Bilim ve Ütopya*, 23, 46-47.
- Öçalan, M. (2007). Sosyal Hizmet Alanında Hizmet Alan ve Verenlerin İletişimi ve Kültür Kodlarımızın Çözülüşü Bağlamında Kopyalama Kalıp Sözlerin Düşündürdükleri, 14-16 Kasım 2007 Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmetler Bölümü "Çocuk ve Aileye Yönelik Sosyal Hizmetler" Konulu Ulusal Sempozyum, Sakarya.
- Özdemir, C. (2015). Bir Kültür Unsuru Olarak Âşık Edebiyatında Kalıp Sözler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8 (38), 286-294.
- Özdemir, E. (2000). *Erdemin Başlı Dil*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sebzecioğlu, T. (2015). Çevrimiçi Etkileşimli Türkçe Diyalog Botu Projesi: Gökbilge, II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu 'Elektronik Sözlükler', 3-4 Kasım 2015, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Sebzecioğlu, T. ve Ekdi Koç, S. (2017). Dilsel Odaklı Rica Etme Stratejilerinin Diyalog Botu Üzerine Uygulanımı, I. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Sempozyumu (BİLMES 2017), 5-8 Ekim, Nevşehir, Türkiye.
- Sönmez, S. (1990). Sözlü Dil Yazılı Dil. *Dilbilim Araştırmaları*, 199-122.
- Sis, H. /Gökçe, B. (2009). Gülten Dayıoğlu'nun Çocuk Öykülerinde Yansımalar ve Kalıp Sözler, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 4/3 Spring 2009, P. 1975-1989, Ankara.
- Tannen, Deborah ve Öztekin, Piyale C. (1981) Formulaic Expressions in Turkish and Greek. In F.

- Coulmas (Eds.). Conversational Routine (pp. 37-54). The Hague: Mouton.
- Tor, G. (2012). Mersin'den Birkaç Kalıp Söz (ilişki sözü) Üzerine. Türkoloji Sempozyumunda sunulan bildiri (20-22 Ekim 2011). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Türk Dil Kurumu Yayınları. (2011). Türkçe Sözlük (11. bs.). Ankara: Yayınevi.
- Yüceol Özezen, M. (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 600, 869-879.
- Zijderveld, A. C. (2010). *Klişelerin Diktatörlüğü*. (Çev. K. Canatan). İstanbul: Açılım Kitap.
- Zülfikar, H. (2007). Dünden Bugüne Türkçe, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 231-668.
- Zülfikar, H. (2015). *Söz Varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.